ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24273999

Individuallashtirilgan ta’lim texnologiyalari va usullari: differensial topshiriqlar, adaptiv o‘qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari

Yusupova Nargiza Nigmatovna –
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
Xorijiy tillar kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: Nargizanigmatovna@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9366-839X

Annotatsiya. *O‘quvchilarda lingvistik kompetensiyalarni samarali rivojlantirish ko‘p jihatdan ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan texnologiya va usullarning qay darajada individuallashtirilganligiga bog‘liqdir. Zamonaviy pedagogika fani ta’limni yakka tartibga solishning uchta asosiy yo‘nalishini ajratib ko‘rsatadi: differensial topshiriqlar tizimi, adaptiv o‘qitish texnologiyasi hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. Ushbu yo‘nalishlar alohida-alohida emas, balki o‘zaro uyg‘unlikda amal qilganda, har bir o‘quvchining bilim saviyasi, o‘rganish uslubi va ehtiyojlariga mos ravishda lingvistik kompetensiyani shakllantirish imkonini beradi.*

Kalit so‘zlar: *lingvistik kompetensiya, axborot-kommunikatsiya texnologiya, leksik ko‘nikma, o‘quv jarayon va an’anaviy ta’lim.*

Индивидуализированные образовательные технологии и методы: дифференцированные задания, адаптивное обучение, информационно-коммуникационные технологии

Аннотация. *Эффективное развитие лингвистических компетенций учащихся во многом зависит от степени индивидуализации технологий и методов, применяемых в образовательном процессе. Современная педагогическая наука выделяет три основных направления индивидуализации обучения: систему дифференцированных заданий, технологии адаптивного обучения и использование информационно-коммуникационных технологий. Реализация данных направлений не по отдельности, а во взаимосвязи позволяет формировать лингвистические компетенции с учётом уровня знаний, индивидуального стиля обучения и потребностей каждого учащегося.*

Ключевые слова: *лингвистическая компетенция, информационно-коммуникационные технологии, лексический навык, учебный процесс, традиционное обучение.*

Yusupova Nargiza Nigmatovna

Individualised educational technologies and methods: differentiated tasks, adaptive learning, and information and communication technologies

Annotation. *The effective development of students' linguistic competencies largely depends on the extent to which the technologies and methods used in the educational process are individualised. Modern pedagogical science identifies three main approaches to individualising instruction: a system of differentiated tasks, adaptive learning technologies, and the use of information and communication technologies. When these approaches are implemented not separately but in an integrated manner, they enable the development of linguistic competence in accordance with each student's level of knowledge, learning style, and individual needs.*

Keywords: *linguistic competence, information and communication technologies, lexical skills, learning process, traditional education.*

KIRISH

Hozirgi rivojlanayotgan O'zbekistonda ta'limga ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga katta etibor berib kelinmoqda. Shuningdek, differensial topshiriqlar tizimi o'quvchilarni bilim saviyasi, qobiliyati va o'rganish sur'atiga ko'ra shartli guruhlarga ajratib, har bir guruh uchun murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar tayyorlashni nazarda tutadi. Bu yondashuvning mohiyati shundaki, barcha o'quvchi bir xil natijaga emas, balki o'z imkoniyati doirasida maksimal natijaga erishishi kutiladi. Lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda differensiatsiya odatda uch bosqichda amalga oshiriladi: reproduktiv topshiriqlar (qoida va namunani takrorlash, masalan, grammatik shakllarni aniqlash), qisman izlanuvchan topshiriqlar (o'rganilgan qoidani yangi kontekstda qo'llash) va ijodiy topshiriqlar (mustaqil matn yaratish, tarjima qilish, fikr bildirish). Zaif o'zlashtiruvchi o'quvchilarga tayanch grammatik va leksik ko'nikmalarni mustahkamlashga qaratilgan topshiriqlar, kuchli o'zlashtiruvchilarga esa matn tahlili, stilistik xususiyatlarni aniqlash kabi murakkabroq vazifalar beriladi. Differensial topshiriqlarning samaradorligi, birinchi navbatda, to'g'ri diagnostikaga bog'liq. O'qituvchi dastlabki test, kuzatuv yoki diagnostik topshiriqlar orqali har bir o'quvchining lingvistik kompetensiya darajasini aniqlashi, so'ngra shu natijalarga tayanib topshiriqlar bankini shakllantirishi lozim. Aks holda differensiatsiya rasmiy tusga ega bo'lib qolib, kutilgan natijani bermaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Lingvistik kompetensiya tushunchasi ilmiy muomalaga N.Chomskiyning "kompetensiya" va "ijro" (competence vs performance) farqlashi orqali kirgan [10]. D.Xaymz bu yondashuvni cheklangan deb hisoblab, til bilishning ijtimoiy-madaniy jihatlarini qamrab oluvchi "kommunikativ kompetensiya" tushunchasini asoslagan [13]. M.Kanale va M.Suen kommunikativ kompetensiyani grammatik, sotsiolingvistik va strategik komponentlarga ajratgan [9], keyinchalik bu modelga diskurs komponenti qo'shilgan. Yevropa Kengashining CEFR hujjati esa bu komponentlarni til bilish darajalari bilan bog'lab, xalqaro baholash me'yoriga aylantirgan [11]. Mazkur manbalar lingvistik kompetensiyaning ko'p komponentli, ya'ni bir tekis rivojlanmaydigan tabiatini asoslaydi. Bu esa individual yondashuvning nazariy zaruratini ko'rsatadi. Individuallashtirish g'oyasining psixologik asosi L.S.Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasidir[5; 15]. Rus pedagogikasida I.E.Unt individuallashtirish va differensiatsiyani o'zaro farqlab, birinchisini o'quvchining shaxsiy xususiyatlariga, ikkinchisini guruhlarga ajratishga asoslanishini ko'rsatgan [6]. A.V.Xutorskoy ta'limning shaxsga yo'naltirilgan

didaktik modellarini ishlab chiqqan [7]. Differensial ta'lim amaliyoti K.Tomlinson asarlarida batafsil yoritilgan[14]. Z.Dernyei esa til o'rganishda motivatsiyaning o'rnini asoslab bergan [12]. O'zbekistonda mazkur masala ta'lim sohasidagi me'yoriy hujjatlarda [1; 2] va chet tili o'qitish metodikasiga oid ishlarda [3; 4] ham aks etgan.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda uchta masala yetarlicha yoritilmagan:

- individuallashtirish va lingvistik kompetensiya o'rtasidagi bog'liqlik odatda umumiy tarzda, komponentlar kesimida emas, ko'rib chiqiladi;
- differensiatsiya, adaptiv o'qitish va AKT alohida-alohida tavsiflanadi, ularning yaxlit tizimi kam ishlangan;
- ona tili va filologik yo'nalishdagi o'quvchilar uchun mos metodik modellar yetarli emas.

Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega bo'lib, quyidagi usullardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil va sintez: psixologik, pedagogik va lingvistik manbalarni o'rganish va umumlashtirish.
2. Qiyosiy tahlil: "individuallashtirish" va "differensiatsiya" tushunchalarini, shuningdek turli kompetensiya modellarini solishtirish.
3. Tizimli yondashuv: differensial topshiriqlar, adaptiv o'qitish va AKTni yagona metodik tizim sifatida ko'rib chiqish.
4. Me'yoriy hujjatlar kontent-tahlili: ta'lim siyosatidagi individuallashtirish tamoyillarini aniqlash.

Induktiv va deduktiv mantiqiy usullar: nazariy qoidalardan metodik xulosalar chiqarish

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adaptiv o'qitish texnologiyasi. Adaptiv o'qitish texnologiyasi differensiatsiyadan farqli o'laroq, statik guruhlarga bo'lish bilan cheklanmaydi – u o'quv jarayonining o'zini o'quvchining joriy natijalariga qarab uzluksiz va dinamik ravishda moslashtirishni anglatadi. Boshqacha aytganda, o'quvchining har bir javobi, xatosi yoki yutug'i keyingi topshiriqning murakkablik darajasi va mazmunini belgilaydi. An'anaviy sinfda adaptiv yondashuv o'qituvchining muntazam kuzatuvi va tezkor qayta aloqa (feedback) orqali amalga oshiriladi: masalan, o'quvchi bir grammatik mavzuda qator xatolarga yo'l qo'ysa, o'qituvchi darhol qo'shimcha tushuntirish va mashqlar kiritadi, agar mavzu yaxshi o'zlashtirilgan bo'lsa – murakkabroq materialga o'tadi. Raqamli muhitda esa adaptiv o'qitish algoritmlari (masalan, adaptiv test tizimlari) o'quvchining har bir javobidan so'ng keyingi savolning qiyinlik darajasini avtomatik ravishda qayta hisoblab chiqadi, bu esa baholashni ham, o'rgatishni ham yakka tartibga soladi. Adaptiv o'qitishning lingvistik kompetensiyani rivojlantirishdagi afzalligi shundaki, u o'quvchini na ortiqcha sodda, na haddan tashqari murakkab material bilan "yuklamaydi" – doimiy ravishda uning "yaqin rivojlanish zonasi"da ishlashni ta'minlaydi. Bu, o'z navbatida, motivatsiyaning saqlanib qolishiga va o'rganishdan charchash yoki zerikish holatining oldini olishga xizmat qiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) individuallashtirilgan ta'limni amalda tatbiq etishning eng samarali vositalaridan biriga aylandi, chunki ular differensiatsiya va adaptatsiya tamoyillarini keng miqyosda, avtomatlashtirilgan tarzda amalga oshirish imkonini beradi. Elektron ta'lim platformalari, mobil ilovalar va sun'iy intellektga asoslangan tizimlar har bir o'quvchining faoliyatini kuzatib borib, uning shaxsiy o'rganish traektoriyasini shakllantiradi.

Lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishda AKTning quyidagi yo'nalishlari alohida ahamiyatga ega: (1) leksik va grammatik ko'nikmalarni mashq qildiruvchi adaptiv dasturlar, ular o'quvchining xato statistikasiga qarab takrorlash intervallarini o'zgartiradi; (2) nutqni tanish va talaffuzni tahlil qiluvchi dasturlar, ular fonetik kompetensiyani yakka tartibda takomillashtirishga yordam beradi; (3) korpus asosidagi qidiruv tizimlari, ular

o'rganuvchiga til birliklarining haqiqiy kontekstda qanday qo'llanilishini mustaqil o'rganish imkonini beradi; (4) masofaviy va aralash ta'lim platformalari, ularda har bir o'quvchi uchun alohida modullar, topshiriqlar va baholash mezonlari belgilanishi mumkin. Shu bilan birga, AKTdan foydalanishda bir qator metodik talablarga rioya qilish zarur: texnologiya o'z-o'zidan maqsad emas, balki vosita sifatida qaralishi, o'qituvchining pedagogik nazorati saqlanib qolishi va raqamli vositalar an'anaviy usullar bilan uyg'unlikda qo'llanilishi lozim. Aks holda texnologiya individuallashtirishni emas, balki mexanik takrorlashni kuchaytirib yuborishi mumkin. Tahlil natijalari individuallashtirish va lingvistik kompetensiyani rivojlantirish o'rtasida funksional bog'liqlik borligini ko'rsatadi. Kompetensiya komponentlari (grammatik, leksik, sotsiolingvistik, pragmatik) o'quvchida turli sur'at va darajada shakllanadi [9; 11; 13]. Shu sababli bir xil mazmun va tezlikdagi ta'lim har bir o'quvchining zaif komponentini rivojlantirishga yetarli ta'sir ko'rsatmaydi. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi: topshiriq o'quvchining joriy darajasidan sal yuqori, ammo erishish mumkin bo'lganda samarali bo'ladi [5; 15]. Uch texnologiyaning o'zaro nisbati muhokamaning markaziy masalasidir. Differensial topshiriqlar o'quvchilarni guruhlarga ajratib, mazmunni murakkablik darajasiga qarab moslaydi [6; 14]. Bu usul tashkil etish jihatidan oson, lekin statik: o'quvchi guruhdan guruhga o'tmasa, individual farq qisman e'tibordan chetda qoladi. Adaptiv o'qitish bu kamchilikni bartaraf etadi, chunki u har bir javob asosida keyingi qadamni dinamik belgilaydi. Biroq uni to'liq amalga oshirish o'qituvchidan katta vaqt va diagnostika ko'nikmasini talab qiladi. AKT esa aynan shu cheklovni yumshatadi: avtomatlashtirilgan diagnostika, xatolar statistikasi va moslashuvchan mashqlar yordamida ikkala yondashuvni katta guruhlarda ham qo'llash imkonini beradi. Demak, bu uch yo'nalish raqobatlashmaydi, balki bir-birini to'ldiradi va ketma-ket bosqichlarni tashkil etadi: diagnostika → differensiatsiya → adaptatsiya → monitoring.

Motivatsiya omili ham muhim. Dernyeyning fikricha, o'quvchining ehtiyoji va qiziqishiga mos topshiriqlar ichki motivatsiyani oshiradi [12], bu esa tilni o'zlashtirish samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Individuallashtirilgan ta'lim muvaffaqiyat tajribasini ta'minlagani uchun ham motivatsion, ham kognitiv samara beradi.

Shu bilan birga, bir qator cheklovlar va xavflarni ham hisobga olish zarur:

- individuallashtirish o'quvchilarni ajratib qo'yish, hamkorlikdagi faoliyat va guruhli muloqotni zaiflashtirish xavfini tug'dirishi mumkin, holbuki sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalar aynan muloqotda rivojlanadi [13];
- AKT o'qituvchining pedagogik nazoratini almashtirmasligi, faqat vosita bo'lib qolishi kerak;
- o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi va texnik infratuzilma ta'limning individuallashuv darajasini belgilaydi;
- diagnostika vositalari tanlangan kompetensiya modeliga (masalan, CEFR) mos kelishi shart [11], aks holda baholash natijalari ishonchsiz bo'ladi.

O'zbekiston sharoitida bu masalaning dolzarbligi ta'lim siyosatida individuallashtirishning ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi bilan ham asoslanadi [1; 2]. Shunday ekan, taklif etilgan yondashuvni amalda joriy etish uchun ikki narsa zarur: o'qituvchilar uchun diagnostik va adaptiv topshiriqlar banki hamda kompetensiya komponentlari bo'yicha baholash mezonlari. Tadqiqotning cheklovi shundaki, u nazariy-metodik tahlilga asoslangan. Keltirilgan xulosalarning samaradorligi pedagogik eksperiment orqali (nazorat va tajriba guruhlari, boshlang'ich va yakuniy diagnostika natijalarini solishtirish) tasdiqlanishi kerak. Bu keyingi tadqiqotlarning yo'nalishi hisoblanadi.

XULOSA

Differensial topshiriqlar tizimi, adaptiv o'qitish texnologiyasi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari individuallashtirilgan ta'limning o'zaro to'ldiruvchi uchta

ustuni hisoblanadi. Differensiatsiya o'quvchilar o'rtasidagi farqni hisobga olishning boshlang'ich bosqichi bo'lsa, adaptiv o'qitish bu farqni o'quv jarayonining har bir lahzasida dinamik tarzda hisobga olishni ta'minlaydi, AKT esa ikkala jarayonni keng miqyosda, samarali va aniq diagnostika asosida amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiya va usullarning majmuaviy qo'llanilishi o'quvchilarda lingvistik kompetensiyalarning barcha tarkibiy qismlarini – grammatik, leksik, sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni – mutanosib va samarali rivojlantirish uchun zarur metodik negizni yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni.

3. Jalolov J.J. Chet tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: O'qituvchi, 2012.

4. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.

5. Nigmatovna, Y. N. Bilimlarni individuallashtirish orqali o'quvchilarda lingvistik kompetentsiyalarni shakllantirishni tashkilashtirish. American journal education and LEARNING, 2(5), 976-982.

6. Yusupova, N. N., Ganihanova, M. B., & Rustamjonovna, Y. M. Intensive Learning of English in the Pedagogical Educational Environment on the Basis of Media Technologies. Journal of Positive School Psychology, 6(4), 5666-5674.

7. Yusupova, N. N. Pedagogik ta'lim klasteri muhitida aralash ta'limni qo'llash texnologiyasi. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), –2023, 224-230.

8. Nargiza, Y. Increasing student's interest in english language in mixed education technology –2024.

9. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. – 2002. Vol. 1, No. 1. P. 1-47.

10. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press, 2001.

11. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

12. Dörnyei Z. Motivational Strategies in the Language Classroom. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

14. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. – Alexandria, VA: ASCD, 1999.

15. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.